

UNIVERZITET U NIŠU
EKONOMSKI FAKULTET

Časopis "EKONOMSKE TEME"

Godina izlaza XLVIII, br. 4, 2010., str. 607-614
Adresa: Trg kralja Aleksandra Ujedinitelja 11, 18000 Niš
Tel: +381 18 528 601 Fax: +381 18 4523 268

PERSPEKTIVE ZAKASNELE EKONOMSKE TRANZICIJE U SRBIJI

Prof. dr Branislav Mitrović*

Rezime: *Ekonomska tranzicija u Srbiji je u velikom zakašnjenju kako u odnosu na najuspešnije zemlje u tranziciji, tako i u odnosu na zemlje u okruženju. Nezavršena ekonomska tranzicija i njeni dosadašnji nepovoljni tokovi glavni su razlog loših performansi privrede. U radu se ukazuje na ključne probleme tranzicije privrede Srbije i afirmiše stanovište o potrebi napuštanja postulata "Vašingtonskog konsenzusa" i formulisanja nacionalnog programa i algoritma tranzicije.*

Ključne reči: *ekonomska tranzicija, privreda, privatizacija, institucije, nacionalni program, algoritam tranzicije*

Uvod

Posle pada Berlinskog zida 1989. godine i urušavanja socijalizma kao sistema u Sovjetskom Savezu i zemljama Istočne, Centralne i Jugoistočne Evrope, sve objektivne analize toga vremena ukazivale su da najbolje izgleda u vezi prelaska na tržišnu privredu ima jugoslovenska privreda, a u okviru nje i privreda Srbije. Za razliku od drugih socijalističkih zemalja sa izrazito centralizovanim državnim privredama, samoupravni model operacionalizovan u Jugoslaviji bio je manje centralizovan, a samoupravno preduzeće i njegovi direktori imali su značajna iskustva u poslovanju sa multinacionalnim i nacionalnim kompanijama na svetskom tržištu, jer se radilo o izvozu domaćih proizvoda i uvozu tehnologija,

* Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, E-pošta: branislav.mitrovic@eknfak.ni.ac.rs
Ovaj rad je deo istraživačkog projekta "Razvijanje konkurentne prednosti preduzeća u Srbiji u uslovima evropskih integracija", br. 149052, koji finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije
UDC 338.246.025.88(497.11), 330.342(497.11), Pregledni rad
Priljeno: 01.12.2010. Prihvaćeno: 09.12.2010.

repromaterijala i potrošnih dobara. Kriterijumi svetskog tržišta su tako, bez obzira na visoku carinsku zaštitu pojedinih grana privrede, bili prisutni kod razmenjivih proizvoda i usluga. Međutim, komparativna prednost naše startne pozicije veoma se brzo istopila zbog događaja nastalih u vezi sa raspadom i posle raspada Jugoslavije. Izazvana geopolitička kataklizma ekonomsku tranziciju je učinila sporom i nedorečenom. Ubrzanje je usledilo posle političkih promena 2000. godine. Mada se tada činilo da su stvorene sve pretpostavke da ekonomska tranzicija dobije snagu udarnog talasa, to se ipak nije dogodilo. Među zemljama u tranziciji Srbija se našla na samom začelju i slovi kao zemlja zakasnele tranzicije.

Nezavršena ekonomska tranzicija i njeni dosadašnji nepovoljni rezultati osnovni su razlog krajnje ozbiljnog stanja u kome se privreda Srbije nalazi. U Srbiji su, naime, i dalje prisutni efekti tranzicione stagflacije, anatomija i fiziologija privrede nisu kompatibilne sa EU. Održavanje makroekonomske stabilnosti je veoma skupo, a industrijske politike i regulative nekompletne i kontradiktorne. [1, s. 2]. Stanje u privredi Srbije je, dakle, nezadovoljavajuć i ono se ne može popraviti spontanom delovanjem tržišta. Cilj ovog rada je da ukaže na prisutne probleme u ekonomskoj tranziciji i da istovremeno definiše preporuke za njihovo prevazilaženje.

1. Rezultati ekonomske tranzicije

Srbija je danas jedna od najnerazvijenijih postsocijalističkih privreda. Osnovni uzrok njene pozicije je, bez sumnje, dugotrajna, nedorečena i sa puno grešaka vođena ekonomska tranzicija. Iako su nasleđeni uslovi na početku tranzicije davali priliku za relativno brzo i uspešno transformisanje u tržišnu privredu, oni nisu iskorišćeni početkom devedesetih godina. Veliki pad ekonomske aktivnosti koji nije bio uslovljen niti praćen odgovarajućim reformama doveo je privredu Srbije u poziciju da u periodu posle 2000. godine nema mnogo raspoloživih alternativa. U tom pogledu opredeljenje za brzo pokretanje ekonomske tranzicije predstavljalo je jedino moguće rešenje, s obzirom da se samo tako može obezbediti priliv stranih direktnih investicija i prilagođavanje njene strukture tržišnoj privredi. [2, s. 371]. Međutim, umesto definisanja nacionalnog programa i algoritma tranzicije, koji bi bili prilagođeni njenom društveno-ekonomskom genotipu i novoj, znatno pogoršanoj startnoj poziciji, kreatori tranzicije se opredeljuju za "Vašingtonski konsenzus". Umesto da se akcenat stavi na izgradnju adekvatne institucionalne infrastrukture primerene tržišnoj privredi, uspostavljanju vladavine prava i stvaranju uslova za razvitak konkurencije, akcenat je stavljen na makroekonomsku stabilizaciju, liberalizaciju i privatizaciju, što su i osnovni postulati "Vašingtonskog konsenzusa".

Perspektive zakasnele ekonomske tranzicije u Srbiji

Makroekonomska stabilizacija je, uglavnom, svedena na stabilan kurs dinara, tačnije na politiku precenjenog kursa dinara, koji destimuliše izvoz a podstiče uvoz. U takvoj situaciji izvoz postaje nerentabilan, a uvoz veoma atraktivan, što dovodi do rasta spoljnotrgovinskog deficita i "gušenja" domaće proizvodnje. Kontrola inflacije je krajnji domet modela "jaka valuta u slaboj privredi" koji se u Srbiji primenjuje od 2001. godine do danas. Suštinski nedostatak ovog modela je nedovoljan rast, a poseban problem je da i u pogledu stabilnosti cena nije previše efikasan. [3, s. 81].

Radikalna liberalizacija, koja je sprovedena odmah posle 2000. godine, stvorila je dodatne probleme domaćoj proizvodnji, pošto je uvozna carinska stopa svedena na jednocifrenu, a ukinuta su i sva vancarinska ograničenja. Tako je domaća privreda, prethodno upropašćena ekonomskim sankcijama, izložena nemilosrdnoj konkurenciji, bez obzira što čak i Svetska trgovinska organizacija koja propagira liberalizam svetske trgovine, insistira na postepenom smanjenju carinske zaštite, posebno kada se radi o privredama kao što je naša.

Makroekonomska stabilizacija i liberalizacija, onako kako su sprovedene u Srbiji, doveli su do "gušenja" domaće proizvodnje i istovremeno do obaranja vrednosti domaćih preduzeća koja su u uslovima masovne privatizacije prešla u ruke novih vlasnika po izuzetno niskim cenama. Ovakvo opredeljenje kreatora tranzicije bitno je uticalo na performanse privrede Srbije. U narednoj tabeli dati su indikatori viteliteta privrede Srbije za period 2005 - 2009. godine.

Tabela br. 1. Osnovni makroekonomski pokazatelji u Srbiji (2005-2009.)

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.
BDP, mlrd. evr	20,41	23,61	28,80	33,40	30,90
BDP, realni rast, %	6,0	5,6	6,9	5,5	-3,0
Inflacija, %	17,7	6,6	10,1	6,8	6,6
Stopa nezaposlenosti	21,08	21,6	18,8	-	-
Deficit tekućeg računa u BDP	-10,5	-14,8	-15,6	-17,1	-5,7
Devizne rezerve					
NBS, mlrd. evr	5,52	9,59	9,64	8,16	10,6
Javni dug, % BDP	50,2	36,2	29,4	25,6	31,3
Spoljni dug, % BDP	64,0	63,0	60,2	64,5	74,1
Kurs rsd/evr prosek perioda	85,5	79,0	79,98	81,44	93,96

Izvor: D. Đuričin, Uočavanje i upravljanje rizicima u uslovima globalne ekonomske krize, Ekonomika preduzeća, januar-februar, 1009, str. 6, Transition Report Uptade, EBRD, 2007, str. 63, Pregled, Republika Srbija, 2/2010, str. 39.

U tabeli su dati ostvareni makroekonomski pokazatelji za pet godina. Apsolutne performanse beleže spori rast, a relativne upozoravaju na strukturne probleme. Sa niskim BDP per capita, povećanim učešćem duga u BDP i značajnim deficitom tekućeg računa platnog bilansa, jasno je da Srbija ne predstavlja atraktivno mesto za investiranje.

Bitna karakteristika ekonomske tranzicije u Srbiji je veoma izražen pad ekonomske aktivnosti, koji je najizraženiji bio 1993. godine, kada je BDP iznosio svega oko 40% od nivoa 1989.godine. Oporavak je tekao sporo, tako da je u 2008. godini Srbija dostigla tek 72% BDP predtranzicionog nivoa, dok su ostale zemlje iz bližeg okruženja odavno prevazišle taj nivo (Mađarska 138%, Slovenija 156%, Hrvatska 111%, Rumunija 128%, Bugarska 114%). Stope inflacije koje ukazuju na nivo makroekonomske stabilnosti, značajno su niže u zemljama u okruženju u odnosu na Srbiju. Tako, dok je u Srbiji 2009. godine, inflacija iznosila 6,6%, u Mađarskoj je bila 4,5%, Sloveniji 1,8%, Hrvatskoj 2,5%, Rumuniji 5,3%, Bugarskoj 2,8%. [4, s. 40]. Ovakav rast je više nego skroman, ako se imaju u vidu niska statistička osnova sa koje se startovalo devedesetih godina posle velikog pada BDP, veliki devizni priliv ostvaren privatizacijom i nova zaduženja posle ukidanja ekonomskih sankcija i normalizacije odnosa sa svetom. Osim toga, poseban problem predstavlja i sama struktura BDP u kome sa oko 80% u rastu učestvuju trgovina, saobraćaj i finansijsko posredovanje. Navedeni sektori, zbog svoje prirode, ne mogu biti generatori rasta, pa samim tim ne mogu obezbediti njegovu dugoročnost i održivost.

Poznato je da tranzicija ima destruktivan uticaj na privrednu strukturu u kratkom vremenskom periodu i ona se sprovodi zbog dugoročnih efekata. Negativne posledice tranzicije u kratkom roku su: inflacija, usporavanje privrednog rasta, pad proizvodnje (ukupne i naročito industrijske), porat nezaposlenosti i socijalne nesigurnosti. Ali, posle transformacione recesije, svojinskog i poslovnog restrukturiranja industrijski sektor se stabilizuje i u njemu se čak i povećava broj radnika. Situacija u privredi Srbije je bitno drugačija i karakteriše je veoma spori oporavak industrije. Broj radnika je značajno smanjen, a njene performanse su ograničavajući faktor izvoza industrijskih proizvoda. Zbog strukturne neusklađenosti, zastarele tehnologije, visokih troškova proizvodnje, niskih ekoloških standarda, značajnog dela industrije, u strukturi izvoza dominantno mesto imaju primarni i radno i resursno intenzivni proizvodi. Kumulativni rast industrije Srbije u periodu 2000-2007. godine iznosio je svega 16%, što je u poređenju sa drugim tranzicionim privredama (Poljska 84%, Slovačka 61%, Mađarska 55%, Hrvatska 40%) izrazito mali rast. [5, s. 203]. S obzirom da je rast industrijskog sektora u postsocijalističkim

Perspektive zakasnele ekonomske tranzicije u Srbiji

privredama Istočne i Centralne Evrope značajno uticao na rast BDP i poboljšanje konkurentnosti, reindustrijalizacija Srbije se nameće kao prioritetan zadatak.

Konkurentnost privrede Srbije je na relativno niskom nivou. To za posledicu ima nedovoljnu uključenost u svetsku trgovinu i neadekvatnu zastupljenost na tržištu EU. Prema indeksu globalne konkurentnosti Global Economic Forum za 2008. godinu, Srbija se nalazila na 85. mestu među 140 zemalja, što je u poređenju sa 2007. godinom, kada je bila na 91. mestu, pomak napred. [6, s. 294]. Međutim, 2009. godine, Srbija je ponovo pogoršala svoju poziciju našavši se na 93. mestu među 133 zemlje, što je svrstalo među najnekonkurentnije evropske zemlje. [7, s. 41].

Primarni proizvodi i reprodukcioni materijali dominantni su u razmeni sa zemljama EU. Vidljivo je, takođe, zaostajanje i za drugim zemljama koje nastupaju na tržištu EU, kako u pogledu kvaliteta, tako i u pogledu konkurentnosti, zbog zastarele opreme i tehnologije.

Nekonkurentnost domaćih proizvoda i usluga na svetskom tržištu vidljiva je kroz stepen pokrivenosti uvoza izvozom proizvoda koji su više ili manje intenzivni. Domaći proizvodi nemaju konkurentan tehnološki sadržaj, savremene funkcije, potreban kvalitet, što dovodi do malog izvoza i malih prihoda od izvoza tehnologije. To je najbolji pokazatelj tehnološkog zaostajanja Srbije u odnosu na razvijene zemlje i njene zavisnosti od inostranstva, sa negativnim bilansom tehnoloških plaćanja.

Ostvareni rezultati ekonomske tranzicije ukazuju da privreda Srbije još uvek nije tržišna. Mereno indikatorima Evropske banke za obnovu i razvoj ona se nalazi na polovini puta ostvarivanja reformi za koje se smatra da će je dovesti u sistem sličan uređenju savremene tržišne privrede.

2. Ključni problemi ekonomske tranzicije

U trenutku započinjanja zakasnele ekonomske tranzicije, ne samo zbog lošeg iskustva sa "Vašingtonskim konsenzusom", već i zbog onoga što se dešavalo u prethodnoj deceniji, Srbija je morala da definiše nacionalni program i algoritam tranzicije koji bi uvažavao sve njene specifičnosti i značajno pogoršanu startnu poziciju, uslovljenu sankcijama u ratnim razaranjima. Umesto formulisanja strategije društvenog i ekonomskog razvoja, kako bi ekonomska tranzicija bila u funkciji ostvarenja te strategije, kreatori tranzicije se opredeljuju za "Vašingtonski konsenzus". Time ne samo da nije uvažen nobelovac Stiglica o potrebi formulisanja nacionalnog programa i algoritma tranzicije, već se ne koristi ni "pozitivna heuristika"

tranzicije Slovenije i Kine. Kina je sprovodila ekonomsku tranziciju uz stalnu depresijaciju juana, ostvarujući visoke stope rasta i postala zemlja sa najvećim izvozom na svetu. Slovenija je jedna od najuspešnijih zemalja u tranziciji, zahvaljujući dobro osmišljenom i uspešno realizovanom nacionalnom programu tranzicije.

Donošenjem Zakona o privatizaciji 2001. godine Srbija je ponovo krenula u proces ekonomske tranzicije. Međutim, drugi potrebni zakoni tada nisu doneti, a neki nisu doneti ni do današnjeg dana. Tako, na primer, Zakon o restituciji još uvek nije donet. Bez ovog Zakona potencijalni investitori ne mogu biti sigurni da se privatizacija stvarno želi i da će svojinska prava biti garantovana. Zakon o privrednim društvima donet je 2004. godine, a Zakon o likvidaciji i stečaju, tek 2005. godine.

Rezultati privatizacije su skromni i obeshrabrujući. Naime, privatizovano je 1.805 preduzeća (putem tendera 107 i putem aukcija 1.708), na rate je prodato 1.336 a ugovori o privatizaciji su raskinuti u 435 preduzeća. Prihodi od privatizacije su, takođe, skromni i iznose 2,3 milijarde evra. [5, s. 199]. Slabi rezultati privatizacije uzrokovani su netransparentnošću propisanih postupaka procedura. To je, bez sumnje, pogodovalo pojavi korupcije, mada model prodaje spada u postupke privatizacije kojom se može izbeći veća korupcija. Uslov za to je transparentnost procedure prodaje i njeno kraće trajanje. U preduzećima čija je privatizacija trajala više godina, postojali su uslovi za "spontanu privatizaciju" koja nije ništa drugo nego sinonim za korupciju.

Privatizacija u Srbiji odvija se u uslovima sukoba interesa. Agencija za privatizaciju vrši pripremu preduzeća za privatizaciju, prodaje ih i kontroliše postupak prodaje. Tako Agencija samu sebe kontroliše, umesto da to čini neka stručna i neutralna institucija.

Nastavak privatizacije komplikovaće činjenica da su preostala preduzeća za privatizaciju poslovno neuspešna, pa samim tim nisu ni atraktivna za prodaju. Osim toga, kod većeg broja preduzeća postoje i drugi problemi kao što su: odsustvo uredne dokumentacije o imovini i obavezama, sporna svojinska struktura, težnja rukovodstva da se prolongira ili izbegne privatizacija itd.

Poznato je da u zemljama u tranziciji dolazi do zamene starih institucija i pravila ponašanja novim institucijama i pravilima ponašanja. Ako se u ovom kontekstu posmatra privreda Srbije, može se konstatovati da još uvek nije ostvaren zadovoljavajući institucionalni kvalitet. Uočava se da uprkos zvanične retorike konkurencija još uvek nije zaživela, a uočava se i svojevrstni institucionalni vakum koji doprinosi održavanju netržišnog

Perspektive zakasnele ekonomske tranzicije u Srbiji

sistema koji ima malu razvojnu sposobnost. Deformisanost konkurencije nije ograničena samo na javni sektor, već i na delove transformisanih preduzeća. Slab razvoj konkurentne strukture tržišta, odnosno neadekvatne politike koja podstiče konkurenciju uticali su da se ne oseti bitan efekat tranzicionih promena, tj. povećanje konkurentnosti lokalnih preduzeća radi uključenja u globalno tržište. Sve to dovodi do stvaranja jednog haotičnog "nesistema", koji značajno utiče na podrivanje makroekonomske stabilnosti.

Takođe, prisutne su i ocene da je konkurencija u privredi Srbije svedena na veoma primitivne tržišne strukture, da su prisutni razni tržišni supstituti i mutantne pseudotržišne strukture, koje ne mogu biti garancija veće ekonomske efikasnosti. Radi se o tome da su uspostavljeni mnogi oblici kvazi-institucionalizacije tržišnih odnosa, koji se ogledaju u paternalizmu, monopopolizmu, rentno orijentisanom ponašanju i dr. Čak se smatra da postoje nomenklaturno-lobističke grupe koje nastoje da kreiraju "nadinstitute" i da svojom razgranatom mrežom neformalnih veza i odnosa monopolišu dalje tokove institucionalne izgradnje. [8, s. 390].

Ovako posmatrana naša privreda se očigledno nalazi na ekonomski neefikasnoj putanji institucionalne evolucije. Razloge treba tražiti u postojećem kulturnom obrascu koji ne favorizuje ponašanje saglasno tržišnim načelima. Zato se sa punim uvažavanjem treba odnositi prema zatečenoj neformalnoj institucionalnoj strukturi. Od posebnog je značaja uvažavanje rigidnosti koje ona proizvodi u procesu tranzicije, ali isto tako treba stvarati one institucionalne aranžmane kroz koje će njihove prednosti maksimalno biti iskorišćene.

Usko povezano pitanje, ili bolje rečeno, jedan aspekt izgradnje institucija i podizanja njihovog kvaliteta, jeste i dalji rad na redefinisaju uloge države. Država treba da bude jaka i autoritativna kako bi osigurala delovanje institucija, u prvom redu slobodnog tržišta, ali se mora potpuno distancirati od intervencija u privredi, posebno od davanja subvencije preduzećima, bez obzira na političke pritiske ili sopstvene političke motive. Država treba da se okrene obezbeđenju usluga koje su od značaja za funkcionisanje tržišta, kao što su delovanje zakona, infrastruktura, sigurnost svojinskih prava, transparentnost poreskih regulatornih struktura kao i makroekonomska stabilnost.

Na kraju, čini nam se, da je potrebno da ukažemo na postojanje i nekih operativnih mera kojima država treba da utiče na evoluiranje postojećih institucija i formiranje tržišnog mentaliteta ekonomskih aktera. To mogu da budu permanentne aktivnosti na boljoj i potpunijoj zaštiti svojinskih prava, stvaranju okruženja stimulativnog za preduzetništvo, olakšavanju uslova za nastanak novih, naročito malih i srednjih preduzeća.

Zaključak

Privreda Srbije je bila i ostala pogodno mesto za sprovođenje ekonomske tranzicije. Ona u praksi nije sprovedena na poželjan način, niti je bila praćena nacionalnim programom i algoritmom tranzicije, a isto tako nije sprovedena na način da uvažava ekonomski logičan redosled njenih ključnih faza. U tom smislu, može se zaključiti da je privreda Srbije u zakašnjenju i da bi dalje odlaganje njene institucionalne izgradnje, restrukturiranja preduzeća, uključujući javni sektor, moglo da dovede do njene još nepovoljnije pozicije u odnosu na sadašnje stanje. Čini nam se da bi definisanjem nacionalnog programa i algoritma tranzicije, koji bi uvažio sve specifičnosti Srbije kao zemlje i njene privrede, bio pravi odgovor na probleme sa kojima se Srbija danas suočava. Iskustva Kine i Slovenije mogu biti poučan primer u tom pogledu.

Literatura

1. D. Đurićin, Izlaz iz tranzicionizma, Ekonomika preduzeća, januar-februar, 2008.
2. B. Cerović, Napredak u tranziciji, inicijalni uslovi i privreda Srbije, Teme, 2/2009.
3. D. Đurićin, Uočavanje i upravljanje rizicima u uslovima globalne ekonomske krize, Ekonomika preduzeća, januar-februar, 2009.
4. EBRD, Transition Report, Uptade, EBRD, 2009.
5. Lj. Maksimović, Jačanje konkurentnosti privrede Srbije u uslovima tranzicije, Ekonomsko-finansijski odnosi Srbije sa inostranstvom - nužnost nove strategije, Ekonomski fakultet, Beograd, 2009.
6. World Economic Forum, The Global Competitiveness Report, 2008-2009, Geneva, 2008.
7. Pregled, Republika Srbija, 2/2010.
8. B. Mitrović, Z. Stefanović, Institucionalna evolucija kao faktor tranzicije postsocijalističkih privreda, Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije, Ekonomski fakultet, Kragujevac, 2005.

PERSPECTIVES OF BELATED ECONOMIC TRANSITION IN SERBIA

Abstract: Economic transition in Serbia is in great delay, comparing both to most successful and surrounding transition countries. Unfinished economic transition and its unfavorable trends are the main source of unsatisfactory macroeconomic performance. The paper points out key problems of economic transition in Serbia and affirms the need to abandon the principles of "Washington Consensus" and formulate national program and algorithm of transition.

Keywords: economic transition, privatization, institutions, national program, algorithm of transition.